

Місце злочинів проти основ

національної безпеки України в системі Особливої частини Кримінального кодексу України

М. А. Рубащенко

аспірант кафедри кримінального права № 1
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

У статті на підставі аналізу чинного кримінального закону і різних наукових позицій визначається місце основ національної безпеки України серед об'єктів кримінально-правової охорони і в системі Особливої частини Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *основи національної безпеки України, об'єкти кримінально-правової охорони, структура Особливої частини КК.*

В статье на основании анализа действующего уголовного закона и различных научных позиций определяется место основ национальной безопасности Украины среди объектов уголовно-правовой охраны и в системе Особенной части Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: *основы национальной безопасности Украины, объекты уголовно-правовой охраны, структура Особенной части УК.*

The author of the article determines the place of bases of national security of Ukraine in system of objects of criminal

protection and in system of the Especial part of the Criminal code of Ukraine.

Keywords: *bases of national security of Ukraine, objects criminal protection, structure of the Especial part of the Criminal code.*

Особлива частина Кримінального кодексу України (далі — КК), як і особливі (спеціальні) частини кодексів інших держав, містять не просто звичайну сукупність кримінально-правових норм, а складають певну систему, що слугує законодавцю при подальшому вдосконаленні механізму кримінально-правової охорони, полегшує орієнтування в нормативному матеріалі як певних посадових осіб, так і звичайних громадян, сприяє правильній кваліфікації злочинів та виконує інші функції.

Система Особливої частини чинного КК структурно складається з 20 розділів, що виокремлюються за родовим об'єктом. Як справедливо відзначає В. Я. Тацій, покладений в основу побудови Особливої частини «принцип родового об'єкта» є єдино правильним, і систематизація норм Особливої частини за будь-якою іншою ознакою призвела б до об'єднання в одному розділі зовсім різних за своєю сутністю складів злочинів. Це дозволяє законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу норми, в яких встановлюється відповідальність за тотожні або однорідні суспільні відносини [12, с. 63-64].

Самі родові об'єкти розміщені в Особливій частині в певному порядку, оскільки кримінальний закон, як і будь-який інший нормативний акт, характеризується системністю та дотриманням певних правил законодавчої техніки. Однак досить часто зі сторінок юридичної літератури демонструється незадоволен-

ня системою Особливої частини КК, зокрема в частині доцільності розміщення під першим розділом злочинів проти основ національної безпеки України [8, с. 280; 9, с. 48; 11, с. 6 та ін.].

У зв'язку з цим спробуємо вирішити питання про доцільність та обґрунтованість послідовності розміщення злочинів проти основ національної безпеки в системі Особливої частини чинного КК. Водночас для досягнення цієї мети насамперед необхідно вирішити питання про критерії, якими слід керуватися, розміщуючи розділи Особливої частини в певній послідовності, та про те, чи існує ієрархія родових об'єктів злочинів за їх пріоритетністю (значущістю, переважністю).

Більшість науковців вважають, що розділи Особливої частини (а отже і родові об'єкти) розміщуються за ступенем значущості (пріоритетністю, важливістю) [4, с. 21; 5, с. 9; 14, с. 267 та ін.]. Кримінальний кодекс 2001 року розмітив на першому місці серед усіх родових об'єктів злочинів основи національної безпеки України, що на думку багатьох дослідників, не відповідає світовій практиці та встановленому Конституцією України принципу «людина — найвища соціальна цінність».

Схожі дискусії існують і в російському кримінальному праві, де новий КК Російської Федерації віддав перше місце злочинам проти життя і здоров'я особи. Так, російський дослідник С. В. Дьяков з цього приводу зазначає, що тенденція розміщення на першому місці злочинів проти особи має емоційний характер, як антитеза попередньому історичному періоду. Але при цьому кожному зрозуміло, що скільки не став особу на перше місце, реальна захищеність її прав і свобод не буде забезпечена, якщо слабкими є інститути державної влади [2, с. 11]. Критикуючи цю позицію, А. Г. Кулев вважає,

що суть питання полягає в тому, як саме держава ставиться до пріоритету цінностей? Або вона сама себе ставить на перше місце, або все-таки віддає перевагу особистості [6, с. 63].

Використання критерію пріоритетності кримінально-правової охорони при побудові Особливої частини було започатковано ще радянською наукою. Так, у радянському кримінальному праві панувала думка про те, що послідовність розміщення глав Особливої частини визначається характером і соціальною значущістю різних груп суспільних відносин [12, с. 65]. У зв'язку з цим, за пануючого соціалістичного державоцентризму легко обґрунтовувалась необхідність розташування на першому місці державних злочинів та злочинів проти державної і колективної власності.

Але перелік родових об'єктів, як і перелік розділів Особливої частини КК, не є незмінним, що обумовлено рухливістю значущості тих чи інших суспільних відносин на різних етапах їх розвитку, а також мінливістю необхідності використання кримінально-правових засобів їх охорони [12, с. 65]. Підтвердженням цього є те, що в незалежній Україні (а особливо з прийняттям Конституції України) акцент зміщується в бік захисту людини.

Історія вітчизняного кримінального права знає два основні підходи до питання послідовності розміщення розділів Особливої частини, які відображають принципово різні погляди стосовно пріоритетності об'єктів кримінально-правової охорони.

Перший підхід, виходячи із важливості державного і суспільного ладу, суверенітету і територіальної цілісності, базувався на пріоритетності інтересів держави. Такий підхід був характерним для радянського кримінального законодавства, зокрема й Кодексу УРСР 1960 р., перша

глава Особливої частини якого мала назву «Злочини проти держави».

Другий підхід базується на гуманістичному принципі «людина — найвища соціальна цінність». Зі здобуттям Україною незалежності цей підхід починає домінувати у науці кримінального права і загалом залишається домінуючим і сьогодні.

Обидва ці підходи сьогодні підкріплюються рівнозначними аргументами, що базуються на конституційних нормах. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тому посилаючись на цю конституційну норму, деякі науковці стверджують, що пріоритетним об'єктом кримінально-правової охорони є людина, її права і свободи, а отже, під першими розділами мають бути розміщені злочини проти життя і здоров'я особи, а також злочини проти інших прав і свобод людини.

Стаття 3 Конституції дійсно «задає тон» усім наступним конституційним приписам, котрі відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві [3, с. 19]. Визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю є абсолютним та імперативним принципом. Разом з тим, стаття 3 Конституції є першою з її статей, присвячених людині, а тому висновок про її використання для підтвердження зазначеної пріоритетності не є такий однозначний, оскільки її перші дві статті присвячені якраз Україні як державі.

Крім того, стаття 17 Конституції України прирівнює до особливо значущого конституційного положення людини, її прав і свобод також державний суверенітет і територіальну ціліс-

ність України. Такий висновок впливає із аналізу як статей 1 та 2, так і ст. 157 Конституції України. Виходячи із значення реальності державного суверенітету і територіальної цілісності для самого факту існування та поступального розвитку незалежної української держави, Конституція найголовнішими функціями, справою всього українського народу визнає захист її суверенітету і територіальної цілісності, а також забезпечення економічної та інформаційної безпеки [3, с. 89].

Таким чином, обидва підходи аргументуються більшою важливістю одних конституційних норм порівняно з іншими, з чим не можна погодитися. На наш погляд, правильно виходити із юридичної рівнозначності конституційних норм.

Пріоритетність певного об'єкта, як відомо, означає або його першість за часом, або його переважне значення над іншими об'єктами [1, с. 1142]. За часом усі об'єкти злочинів у кримінальному законі охороняються одночасно і доти, доки є чинною відповідна правова норма. Переважність устанавлюється тільки шляхом аналізу передбаченої в КК законодавчої оцінки характеру та ступеня суспільної небезпечності посягань на той чи інший об'єкт, виразником якої в кримінальному законі є вид і міра покарання, що може бути призначене особі.

При цьому слід враховувати, що власне суспільна небезпечність визначається не тільки значущістю об'єкта злочину, а й іншими елементами складу злочину в сукупності. Враховуючи це, можна здійснити порівняння родового об'єкта розд. I Особливої частини — основ національної безпеки з іншими родовими об'єктами під кутом зору їх пріоритетності (переважності) на основі передбачених кримінальним законом санкцій за вчинення злочинів, що посягають на відповідні об'єкти.

Так, покарання у вигляді довічного позбавлення волі містять статті (частини статей), розміщені в семи розділах Особливої частини (розділи I, II, IX, XV, XVIII, XIX, XX), а покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років містять взагалі 44 статті (частини статей) в 14-х розділах Особливої частини КК, серед яких найбільшу кількість таких санкцій містять: по 7 — розд. IX «Злочини проти громадської безпеки» і розд. XX «Злочини проти миру і безпеки людства» і по 4 — розд. I «Злочини проти основ національної безпеки України» і розд. II «Злочини проти життя і здоров'я особи».

Із цього порівняння випливає, що законодавча оцінка характеру і ступеня суспільної небезпечності може бути однаковою стосовно злочинів, передбачених в різних розділах Особливої частини КК, які посягають на різні родові об'єкти.

Практика реалізації кримінально-правової політики свідчить, що розміщення родового об'єкта в першому розділі (основ національної безпеки чи життя і здоров'я особи) не посилює ефективність протидії відповідним злочинам, іншими словами — не додасть їм значущості в процесі правозастосування.

Таким чином, критерій рівня (ступеня) соціальної значущості (пріоритетності, переважності) суспільних відносин, який нині виражається конституційним принципом «людина — найвища соціальна цінність» (а раніше — пріоритетом державних інтересів), не може слугувати критерієм розміщення родових об'єктів злочинів, оскільки всі ці групи суспільних відносин, які охороняє кримінальний закон, однаково важливі для кримінального права.

Однак незважаючи на принципову неможливість здійснити порівняння родових об'єктів злочинів з погляду ступеня їх соціальної значущості, зазна-

чений критерій може використовуватися: 1) стосовно виділення загального об'єкта злочину, тобто всієї сукупності суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, що виокремлюються законодавцем, як більш значущі порівняно з суспільними відносинами, що ним не охороняються; 2) стосовно порівняння безпосередніх об'єктів злочинів у процесі законодавчої оцінки їх суспільної небезпечності або у процесі оцінки конкретного посягання, здійсненої судом.

Більше того, критерій пріоритетності активно використовується у процесі формування загальної правової політики держави, складовою якої виступає і кримінально-правова політика. Так, розробники КК 2001 р. вказували на те, що система Особливої частини підкорена ідеї захисту прав людини, як найвищої соціальної цінності. А крім розділів II-V Особливої частини, що безпосередньо присвячені охороні людини, КК також містить значну кількість окремих норм, розташованих в інших розділах, сукупність яких свідчить про те, що захист інтересів особи є загалом пріоритетом у пропонованому проекті КК [10, с. 8-9; 13, с. 7].

Тобто розробники КК 2001 р. прагнули зафіксувати парадигмальні та ідеологічні зміни, що відбулися в Україні після розпаду СРСР. Порівняно з КК 1960 р., у новому КК значно збільшено кількість норм, присвячених охороні людини, і зменшено кількість норм, що охороняли передусім інтереси держави. Життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека, як правило, виступають як основні або додаткові безпосередні об'єкти тих злочинів, за які кримінальний закон передбачає найбільш суворі санкції. Це стосується не тільки Особливої частини. Так, стаття 42 КК, встановлюючи як обставину, що виклю-

чає злочинність діяння виправданий ризик, вказує, що ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу, зокрема для життя інших людей. Тобто якою б не була цінною мета діяльності, людина не повинна стати її жертвою, і т. п.

Це не випадковість, оскільки посилення захисту інтересів особистості було пріоритетним завданням, що стояло перед розробниками. Кримінальний кодекс 2001 року значно посилив захист людини, визнаючи при цьому її рівноцінною з такими об'єктами, як суспільство і держава. Тому тільки з погляду вироблення основних засад кримінально-правової політики можна говорити про триадничий принцип «людина — суспільство — держава», який тільки фіксує загальну спрямованість кримінального законодавства, оскільки незалежно від кількості норм, присвячених охороні людини, всі елементи триади з погляду кримінального закону однаково важливі.

Стосовно цього В. Д. Філімонов вказує, що відведення останнього місця у відомій триаді державі пов'язане з тим, що саме держава зобов'язана дбати про охорону інтересів особи і суспільства. Однак ні про який пріоритет інтересів особи над інтересами держави у сфері кримінального права не може бути й мови. Жодне положення Конституції чи кримінального закону не передбачає переважного захисту особистих інтересів порівняно з державними [15, с. 37].

Кримінальний закон однаково спрямований на захист всіх визначених законодавцем об'єктів кримінально-правової охорони — основ національної безпеки, життя і здоров'я особи, громадської безпеки, докілья та ін. Оскільки такі об'єкти, як держава, суспільство і особа, інтегровані до передбачених різними розділами КК об'єктів кримінально-правової охорони, то триада «люди-

на — суспільство — держава» в кримінальному праві має використовуватися не як схема, що розділяє, а як єдиний всеоб'єднуючий охоронний механізм.

Використання протиставлення «людина — держава», що має місце в науковій літературі, може призвести до того, що в колізійних ситуаціях завжди буде надаватися перевага (пріоритет) інтересам особи. І тоді, наприклад, Україна не зможе захистити свій суверенітет, цілісність чи недоторканність, оскільки оборонні дії можуть призвести до смерті людини, життя і здоров'я якої має вищу цінність порівняно з цілісністю і недоторканністю держави. З тих же самих підстав стане неможливим також і дотримання інших форм вираження принципу рівності (наприклад, рівність у охороні власності держави і власності окремого громадянина).

Як вбачається, протиставлення у згадуваній тріаді було успішно подолано розробниками КК 2001 р., адже в новому КК під першим розділом був розміщений принципово новий родовий об'єкт — основи національної безпеки України, який отримав законодавче визначення спочатку на рівні постанови Верховної Ради України у Концепції національної безпеки України, а потім і в Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р.

Згаданий закон визначає національну безпеку України як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах суспільних відносин (ст. 1). А до об'єктів національної безпеки закон відніс 1) конституційні права і свободи людини і громадянина; 2) духовні, морально-етичні, культурні, історичні,

інтелектуальні та матеріальні цінності суспільства, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; 3) конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 6).

В. А. Ліпкан та І. В. Діордіца справедливо розкривають поняття основ національної безпеки через окреслення пріоритетних національних інтересів — життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей всього Українського народу [7, с. 94].

Таким чином, родовий об'єкт злочинів, передбачених у ст. ст. 109–114 КК України, охоплює специфічну групу суспільних відносин, посягання на які однаковою мірою заподіюють шкоду державі Україна, українському суспільству і кожному громадянину. Таке змістовне навантаження родового об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України обумовило його особливе (специфічне) місце серед об'єктів кримінально-правової охорони та розміщення його під першим розділом Особливої частини КК.

Тому, як вбачається, при оцінці існуючої системи Особливої частини треба виходити з того, що система об'єктів кримінально-правової охорони, виражена в структурі Особливої частини КК, повинна будуватися, насамперед, виходячи із специфіки родових об'єктів злочинів та їх принципової рівнозначності за ступенем соціальної значущості та з урахуванням правил законодавчої техніки.

Усталеною ж є практика, коли питання міжнародного співробітництва, регулювання та охорони виносяться в останній розділ (главу) нормативного акта. Враховуючи ці правила, Особлива частина КК відкривається розділами, які стосуються охорони тих об'єктів, наслідки заподіяння шкоди яким мають переважно національний масштаб (розділи I–XIX). Злочи-

ни проти миру і безпеки людства мають специфічний (міжнародний) об'єкт охорони і масштаб заподіяння шкоди, а тому розташовуються в останньому розділі.

Розділи I-XIX (злочини «національного масштабу») у свою чергу розміщуються також логічно. Особливу частину відкриває розділ, що охороняє основи національної безпеки України — життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, захищеність яких забезпечує сталий розвиток всього суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах суспільних відносин, поставлених під охорону, зокрема, й розділів II-XIX КК.

Потім розміщуються спеціальні блоки розділів, що охороняють окремі об'єкти національної безпеки: людина (розділи II-V), суспільство (розділи VI-XIV), держава (розділи XV-XIX). Звичайно, така схема не позбавлена недоліків та є певною мірою умовною, але загалом відповідає визначеній Законом України «Про основи національної безпеки України» системі об'єктів національної безпеки (людина, суспільство, держава), а також згадуваному вище «триадничому» конституційному принципу, який має виключно ідеологічне навантаження і не має нічого спільного із ступенями соціальної значущості.

Таким чином, говорити про наявність певної ієрархії родових об'єктів за ступенем їх значущості або за ступенем переважності в процесі правозастосування видається неможливим, оскільки всі відповідні групи суспільних відносин, які охороняє кримінальний закон не тільки однаково значущі для кримінального права, а ще й однаково слугують захисту людини. Одні розділи Особливої частини КК переважно охороняють суспільні відносини, що забезпечу-

ють життя і здоров'я людини (наприклад, розд. II), другі — її безпеку (наприклад, розд. I, VII, IX), треті — її волю, честь та гідність (наприклад, розд. III), четверті — її недоторканність (наприклад, розд. IV) тощо.

Послідовність розміщених в чинному КК родових об'єктів злочинів не має довільного (випадкового) характеру. Родові об'єкти розміщені передусім до специфіки тих суспільних відносин, що входять до їх складу, правил законодавчої техніки, а також з використанням тріади «людина — суспільство — держава», яка не визначає ступеня значущості об'єкта, а тільки фіксує загальну спрямованість кримінально-правової політики.

Внаслідок поєднання принципу наступності, традицій вітчизняного законотворення та процесів деідеологізації, система Особливої частини КК отримала форму своєрідного пентаедра із п'яти блоків: «основи національної безпеки — людина — суспільство — держава — мир і безпека людства». Можна довго сперечатися стосовно належності окремих розділів до того чи іншого блоку (наприклад, злочини проти власності, докільлячи злочини у сфері використання ЕОМ), але варто визнати, що переважно така послідовність розділів Особливої частини сформована вдало і на відмінно виконує функції, які на неї покладені, а також є логічною і відповідає вимогам законодавчої техніки.

Законодавець визнав основи національної безпеки України таким об'єктом кримінально-правової охорони, посягання на який заподіює шкоду життєво важливим інтересам всіх громадян, суспільства і держави. Місце цього родового об'єкта серед об'єктів кримінально-правової охорони і в системі Особливої частини КК, таким чином, обумовлено специфікою суспільних відносин, що охороняються статтями 109-114 КК України.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. – М. : Издательство НОРМА, 1999. – 320 с.
3. Конституція України : науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Право, 2003.
4. Кримінальне право України : Особлива частина. Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та інші ; За ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.]. [Вид. 3-є], перероб. і доп. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юрид. думка, 2004. – 656 с.
6. Кулев А. Г. Преступления против внешней безопасности государства : монография. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 192 с.
7. Ліпкан В. А. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навч. посіб. (Серія : Національна і міжнародна безпека) [Текст] / В. А. Ліпкан, І. В. Діордіца. – К. : КНТ, 2007. – 292 с.
8. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. В 28 книгах. Книга 13 (1998). Архів. (Архів робочих матеріалів членів робочої групи КМУ з підготовки проекту КК України, що зберігається у фондах наукової бібліотеки НЮАУ, м. Харків).
9. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. В 28 книгах. Книга 25 (2001). Архів.
10. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. В 28 книгах. Книга 28 (1999-2001). Архів.
11. Навроцький В. О. Злочини проти держави : лекції для студ. юрид. фак. / Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. Юридичний факультет. – Львів : [б. в.], 1997. – 48 с.
12. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. – Х. : Укр. юрид. акад., 1994. – 76 с.
13. Тацій В. Я., Сташис В. В. Новий Кримінальний кодекс України // Право України. – № 7. – 2001. – С. 3-9.
14. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учеб. / [Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Т. А. Гончар и др.] ; отв. редактор проф. Е. А. Стрельцов. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
15. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 198 с.